

Redactor: *Eugenia Petre*

Copertă: *Ionuț Ardeleanu-Paici*

Tehnoredactor: *Rodica Boacă*

© 2017 Editura Paideia

Piața Unirii nr. 1, sector 3

București, România

tel.: 021.316.82.10

e-mail: office@paideia.ro

www.paideia.ro

www.cadourialese.ro

Augustin Ioan

O altă profesiune

Temenos

Împrejurul spațiului sacru

Cuprins

O altă profesiune	5
Temenos.....	7
O altă profesiune.....	10
Îndreptarea spre est.....	13
Tradiția bizantină ca (re)sursă sau De ce și cum am proiectat	
Catedrala Patriarhală Ortodoxă de la București.....	22
Antichitatea a fost ieri.....	37
Experiment în orizontul tradiției	41
Arhitectură pentru caritate.....	48
Mici istorii.....	51
Dreapta credință și strâmbul naționalism	54
VH (Virtual Heritage).....	58
Materiale	60
Locuri	69
(pre)texteriorii.....	71
DINCOLO: Acasă	89
Vom uita metropolele?.....	94
Colțul chiliilor	97
Grădinile ca topos sacru.....	99
Cappadochia.....	102
Hristos la Nessebar	108
Fatima.....	111
Arhitecturi	115
O pledoarie pentru actualitatea bazilicii.....	117
Curtea de Argeș, reactivarea legendei.....	120

Respect	Crucea greacă și cărți.....	123
	Predând Sf. Sofia străinilor	126
	Piatra exilului.....	129
	Retrofuturism. Un exemplu standard.....	133
	Un oraș creștin.....	136
	Arhitectura memoriei revizitată.....	140
	Ce (mai) este o capelă?.....	143
	Memorialul Holocaustului și contextul său	147
	Minarete	152
	Moschee? Geamie?.....	155
	Biserica Sfântului Mormânt.....	158
	Aureole: Los Angeles și Barcelona	161
	Sacrul în devenire	165
	Athosul de după Athos.....	169
	Biserici la Roma	170
	Sf. Gheorghe cel Mare.....	180
	Torcello	183
	Westminster Cathedral.....	187
	Karlskirche, Viena	189
De vorbă		193
	Un spațiu în care te simți deopotrivă acasă și străin	195
	În orice țară civilizată, cotidienele au, măcar o dată pe săptămână, o pagină de arhitectură serioasă, de critică.....	205
	A construi împreună o biserică sudează comunitatea.....	220
	Argumentul că mai bine casă de bătrâni decât catedrală este prostesc	229

Temenos

În 2005, am fost sunat de R.F., de la Ambasada Marii Britanii la București. Trebuia să merg la Mănăstirea Horezu, pentru a pregăti, împreună cu o echipă britanică, vizita Prințului Charles în România. Nu era prima și nu avea să fie nici ultima, de atunci încolo. La București m-am întâlnit cu secretarul Alteței Sale și cu comandantul gărzii sale personale. Doar al doilea era o persoană agreabilă, profund serioasă în misiunea sa de cartografiere a terenului, a obiectivelor de vizitat, a traseelor și a posibilelor probleme de-a lungul lor. De primul nu mi-a plăcut decât atunci când și-a cumpărat niște coșuri de nuiete și, mai târziu, când m-am întâlnit cu prințul însuși. Voi reveni.

Nu știam despre ASR Prințul Charles decât ce știe toată lumea, plus lucrurile pe care le știe, în plus, un arhitect care nu e din Marea Britanie. Una dintre primele cărți pe care mi le-am cumpărat la Oxford a fost a sa *A Vision of Britain*. Din două motive. Primul este acela că știam despre acest volum din istoriile postmodernismului, de felul celei a lui Charles Jencks, cu ale sale genealogii și sute de nume (de acolo aflasem și despre arhitectura organică ungurească, pe care am reîntâlnit-o în 1991 în pavilionul Ungariei la Bienala de la Venezia). Al doilea motiv era acela că volumul avea un preț redus. Asociat cu alți postmoderniști istoriciști, de felul fraților Krier, Prințul Charles scria despre o țară reîntoarsă către un trecut medieval idealizat, cu așezări construite din materiale naturale, joase, redus populate, un fel de teritorii „urbane” de felul atât de pitorescului country și de britanic. Frații Krier au lucrat împreună cu prințul și la intervenții istoriciste în mari orașe din UK, iar ASR Prințul Charles nu s-a sfiit niciodată să spună deschis ce crede despre cel puțin la fel de britanicul Hi-Tech arhitectural. A dus împotrivirea până la extrem, chiar: nu cu multă vreme în urmă, presa britanică a relatat cum un bun arhitect tehnicist a pierdut o comandă din cauza intervenției contrare a prințului, ceea ce este o eroare nu din partea iubitorului de arhitectură veche, ci din partea Prințului de Wales, succesor la tron.

Respectiv Activitatea prințului continuă să fie importantă și în Marea Britanie, unde se construiesc comunități după principiile enunțate de Alțea Sa (nu cu mult succes de public sau de critică, așa adăuga, postmodernismul istoricist fiind o direcție expirată de douăzeci de ani și mai bine, pe plan mondial), și în străinătate. Fundații pe care le patronază sau cel puțin le inspiră acționează și în România, după cum cu siguranță știți. Vizitele ASR în România sunt, cu toată discreția cu care se desfășoară, prilej de agitație în mass-media autohtonă.

De data aceasta, urma să descindă la Horezu și, de acolo, să vadă o parte din mănăstirile preafrumoase ale Vâlcei. Ceea ce noi am făcut a fost să explorăm trasee cu puțință de parcurs pe jos de la Horezu la aceste alte lăcașuri de cult ortodox. Am explicat, pe cât de bine m-am priceput, celor doi reprezentanți ai ASR, ce înseamnă Mănăstirea Horezu. Dintr-un lemn, Bistrița, Arnota și toate celelalte care merită și trebuie văzute. Sinteza brâncovenească este la fel de „postmodernă” în sincretismul ei ca și multe dintre teoriile prințului. De asemenea, interesul său pentru confreriile de meșteri masoni operativi, a căror semnătură Vasile Lovinescu o vedea chiar în pictura bisericii de la Horezu, iar Radu Drăgan, în arhitectura palatelor de la Potlogi și Mogoșoaia (în excelentul său articol „Au cunoscut meșterii lui Constantin Brâncoveanu secțiunea de aur?”), putea fi și aici ostentiv. Între două vizite la mănăstire, parcurgeam pe jos și în pas forțat pădurile din jur, după sfatul localnicilor și al GPS-urilor din dotarea echipei britanice, căutând trasee de plimbare optime. Prințul Charles are vocație de pelerin și parcurge distanțe mari în marș forțat, folosindu-se doar de bastonul său celebru. Mărturisesc că și renunșasem la ideea de a participa la asemenea marșuri, după ce le-am făcut pe primele două; mi-am jurat în barbă să îi aștept în mașină deși, probabil, discuțiile cele mai interesante vor fi având loc tocmai pe traseu. Așa am parcurs pădurile și mănăstirile vâlcene în trei zile: eu „ușor nedumerit de lipsa evidentă de interes a celor doi britanici pentru arhitecturile dumnezeiești pe care le vizitam și le explicam”, iar ei preocupați de drumuri, logistică, programarea drumurilor și toate celelalte, în strictă colaborare cu echipa SPP, alocată pazei prințului în România. La întoarcere în București, i-am dat secretarului prințului câteva dintre cărțile mele despre spațiul sacru, cu rugămintea de a i le da prințului, ca referință la

contemporaneitatea temei pe care dorea să o exploreze. Eram convins, însă, după cum mi s-a părut de interesat musiu secretarul de ce îi spusese până atunci, că ele, cărțile, vor ateriza în primul coș de gunoi de la Otopeni.

După câțiva timp de la această excursie de documentare, am fost sunat din nou de R.F. De la ambasadă. Venise prințul, în cel mai mare secret, la Horezu. Nu mai era nevoie de ghidaj, vizita avea să fie ceva mai scurtă decât se anticipase, dar eram, totuși, invitat la o cină cu ASR. Mă rog. Se alesese praful de planurile mele de ghidaj. M-am prezentat în seara respectivă la Horezu. Mănăstirea era încuiată și își îndeplinea cu cinste, încă o dată, rolul de fortăreață. Eram pe lista sepepiștilor, așa că am intrat. Pentru că îi cunoșteam deja, am aflat câte ceva despre vizită. Tot ce era de mâncare, absolut tot, mai puțin apa minerală, fusese adus în container din UK. Doi bucătari personali, valeți, tot tacâmul. Escorta de prieteni cu care prințul umbla prin variile sale drumeții: un compozitor, un botanist, un istoric și încă vreo trei-patru, mai degrabă companioni decât experți în (alt)ceva. Ne-am scuturat mâinile la paharul de rigoare, în așteptarea prințului, care a apărut la ora convenită și a stat de vorbă cu fiecare dintre noi câteva clipe. Cu mine, îndrăznesc să spun, câteva clipe în plus: citise cărțile trimise și avea de lămurit câteva detalii. Am vorbit pe tema arhitecturii religioase o bună bucată de vreme, eu explicându-i termenul de „retrofuturism” aplicat în proiectul catedralei patriarhale din 2002. Am mai vorbit atunci despre Temenos Society. *Temenos* înseamnă în grecește bucată de pământ decuplată de la utilizarea comună, spre a fi oferită unui conducător sau zeului. Prin extindere, este vorba despre un teritoriu sau spațiu sacru. Dacă am înțeles bine „pentru că interveniseră și alții în discuție”, era vorba despre un grup de studiu al geometriei sacre în relație cu arhitectura, religioasă sau nu. Dar poate că nu am înțeles bine, pentru că pe Internet nu am mai găsit, după aceea, nimic. Sau, poate, nu este dintre grupurile care țin să fie prezente pe Internet, nu știu. În orice caz, pretind că am avut o discuție încordată și serioasă, vreme de jumătate de oră, cu un interlocutor extrem de competent și de interesat de patrimoniul din România, între altele. Era de față și directoarea de la Mihai Eminescu Trust. Dar, apoi, pentru că nu eram la seminarul de arhitectură religioasă și patrimoniu, ci înainte de o

Respect pentru oameni și cărți

cina, ASR a trebuit să își întrețină ceilalți câțiva oaspeți români, dintre care cei mai proeminenți erau Prințesa Margareta și Principele Radu. Masa a avut loc în trapeza mănăstirii și am avut privilegiul de a sta chiar în fața Prințului Charles, care îi avea de-a dreapta și de-a stânga sa pe principesa României și pe Principele Radu. Acesta din urmă i-a povestit vizita Regelui Mihai I la festivitățile de la Moscova dedicate momentului 1945, unde regele, se pare, fusese extrem de bine primit, ca singur șef de stat din acea vreme încă în viață. În fine. Nu am făcut nici o fotografie, nu am nici o „dovadă” că m-am întâlnit cu Prințul Charles. Cred că e o ființă specială; prinții nici nu pot fi altfel. Extrem de cult și de pasionat de cele ale arhitecturii, patrimoniului, tradiției, ASR este inspiratorul, uneori finanțatorul unor proiecte care sunt extrem de interesante în România.

Cazul Viscri este binecunoscut, în acest sens. Nu știu de ce, aceste exemple nu s-au constituit, încă, în masă critică de natură să declanșeze o acțiune proprie de introspecție asupra modului în care privim patrimoniul, al „nostru” sau al „altora” (sași, maghiari). Cred că ideea cea mai importantă dindărătul acestor proiecte este aceea de community building: comunitatea însăși trebuie să priceapă de ce sunt valoroase casele vechi (unele, nu toate), de ce trebuie ele păstrate, nu neapărat aduse la zi (dar nici ținute cu orice chip în starea „originală”) și de ce patrimoniul trebuie să devină nu doar motiv de mândrie individuală și colectivă, ci și good business.

O altă profesiune

În momentul în care lucrurile au început să se deslușească, după 1990, cu privire la stadiul în care se află arhitectura românească, printre multiplele și gravele carențe lăsate moștenire mediului construit autohton era și reprimarea îndelungă a construcției de biserici. Mai mult, moștenirea era apăsătoare din pricina demolării – prea puțin eficient prevenită – a unui număr de lăcașuri de cult care stăteau în calea faraonicelor „grands projects” bucureștene ale

regimului comunist. Văcăreștii, mai cu seamă, au început a fi cu deosebire plănși. Știm acum, după doisprezece ani de la primele întâlniri organizate de UAR pe această temă, că s-a vorbit mult și nu s-a făcut nimic. În schimb, au explodat numericeste lăcașurile noi de parohie, indiferent de confesiunea religioasă. Pe post de bilanț, nu e rău că ele au apărut, dar este apăsătoare conștiința urâteniei incalificabile a majorității covârșitoare. Bunăvoința a ținut loc de pricepere, de expertiză reală, iar munca improvizată – de capacitate de a edifica. Chiar acolo unde proiectele erau peste medie, execuția le-a coborât la loc, în indistinție și, convers, absența dorinței de a edifica a blocat accesul la ființă al multor proiecte de excepție. Desigur, lăudând instinctul natural care i-a îndrumat pe credincioși în a construi, trebuie să deplângem absența abilității de a zidi frumos, locuri în care să glorificăm frumusețea creației divine. Care sunt cauzele și ce e de făcut pentru remedierea, măcar în ceasul penultim (pentru că deja s-a produs o saturație a „pieței de biserici”) a acestei nemulțumitoare stări de lucruri?

Prima cauză, pe care deja am sugerat-o, este întreruperea tradiției de meșter sau, apoi, arhitect de biserici. Pentru câteva decenii pline – cele comuniste – s-a pierdut știința, apoi meșteșugul închipuirii și zidirii de spații sacre. Unii istorici vorbesc despre o încă mai timpurie criză, în ceea ce privește răsăritul cel puțin, care își are rădăcinile în occidentalizarea bisericii ruse sub Petru I, moment de la care începând, neoclasicul și ulterior eclecticul vor exclude tradiția bizantină de la fața orașelor celor noi. În ceea ce privește spațiul autohton, lucrurile sunt nuanțate, Moldova și, oarecum paradoxal, dar din pricini diferite, Dobrogea, fiind mult mai expuse uitării tradiției cele bizantine decât Țara Românească, în vreme ce ortodoxia din Transilvania nu a putut, din rațiuni politice mai degrabă decât estetice, să surmonteze presiunea central-europeeană în ceea ce privește arhitectura sa de cult.

Momentul interbelic este unul fericit, cu experimente nu lipsite de forță, precum și cu marile catedrale ortodoxe implantate „colonizator” în Transilvania și Banat. Dar, deopotrivă, este de observat o „îmbisericare” a capitalei, cu lăcașuri de parohie de mici dimensiuni și cu mari biserici deopotrivă, care căpătase substanță expresivă și cantitativă în deceniul de domnie al lui

Carol II. Cele câteva lăcașuri ridicate după război nu pot fi considerate ca fiind, singure, în stare să întrețină o tradiție. Restaurările, mai cu seamă cele de după episodul stalinist, sunt cu siguranță importante, chiar atunci când ne apar criticabile (nordul Moldovei); o oarecare doză de agresivitate a la Viollet Le Duc a intervențiilor este astăzi mai evidentă decât la momentul comiterii ei (vezi inventarea acoperișurilor, demolarea „prisoaselor” baroco-austriece care „parazitau” chipurile biserica de la Mănăstirea Neamț). Este un fel de intervenție prea raționalist-arhitecturală și prea puțin, cum se spune în jargonul respectiv, „înduhovnicită”.

Pe scurt, nu se (mai) știe cum se fac bisericile. Nu se mai cunosc tainele, meșteșugurile, subtilitățile care se transmit în descendență directă, neîntreruptă, de la un locaș la altul și de la o echipă la alta. Este mult prea evident deficitul de știință proprie arhitectului de biserică în aproape tot ce s-a făcut după 1989. Nu este doar chestiunea simbolică, teoretic asimilabilă în câteva cursuri, ci mai cu seamă practica epifaniei acestor simboluri în materie edificată. Biserica nu se proiectează la fel ca o bancă. E vorba despre o anumită finețe, lucrurile trebuie calibrate cu „acordul fin”, iar nu cu violența gestului egoist, de mega-arhitect. Spațiul sacru este despre lumină și despre proporții, adică despre ceea ce, din ce în ce mai puțin, este vizibil din ordinea și armonia lumii; prin urmare, experimentul dezagregator nu își are loc aici. Dar tensiunea alterității trebuie să fie prezentă – suntem pe teritoriul celui alt radical – prin urmare, nici domesticitatea așezată a pașii nu e de celebrat, ca scuză pentru incapacitatea de a revizita creator tradiția. Nu există nimic, dar nimic absolut în istoria arhitecturii bizantine care să invite la preluare mimetică și necritică a formelor celor vechi. Dimpotrivă, avem atâtea tradiții, atât pe verticala timpului istoric, cât și pe orizontala chorală, încât este o bucurie să le poți readuce la lumină, altfel, acum.

Îndreptarea spre est

Profesorul meu de la Oxford, specialist în istoria secolului al douăzecilea european, spunea următorul lucru: „Nu există istorie europeană. Există doar germani înaintând spre est și ruși înaintând spre sud”. Nu știu dacă este o zicere originală sau parafrizarea alteia; mi se pare însă că pot invoca spusele profesorului Z. Zeman (atât de dureros verificate chiar de secolul trecut) drept motto al modestului text care urmează. El este menit, mai degrabă, să recapituleze (din punctul de vedere al unei istorii filosofice a spațiului, mai cu seamă a celui arhitectural), chestiunea tensorilor, adică a direcțiilor privilegiate de articulare ale zisului spațiu. Discuția despre centri și periferie, despre orientarea caselor și, mai cu seamă, a templelor este una despre ceea ce face dintotdeauna buna arhitectură, conferind sens existenței noastre de, printre multe altele, utilizatori ai spațiului.

DIRECȚIILE

Pentru a avea o direcție, este nevoie de un punct de pornire și de unul de destinație; direcția le unește. Mai avem nevoie de o tindere (vector, sens), la conjuncția tuturor acestor elemente aflându-se sensul al doilea, adică semnificația.

Banal; cu toate acestea, vom observa că, întocmai precum în fizica eisteineană, avem nevoie de sisteme de referință pentru a putea vorbi despre orientare în spațiu. Avem, adică, nevoie de centri. Spațiul este orientat relativ la ceva mai mult sau mai puțin fix: corp propriu cel mai adeseori (la rândul său acesta extinzându-și proliferarea în raport cu propriul *omphalos*, gheizer al creșterii și centru), sau repere exterioare corpului. Orientările în raport cu corpul sunt însă moleculare: există șase direcții/grade de libertate, care, nefiind relative la ceva fix în sine, sunt imprecise.

Reperetele însele pot fi temporare, circumstanțiale (un copac, un hotar de ogor sau de patrie), sau cvasipermanente la scara vieții umane (Calea Robilor, Steaua Polară, Poli înșiși, formele majore de relief). Firește, astrofizica

a dezvrăjit și calitatea ultimă a acestor repere molare, de vreme ce toate corpurile cerești își schimbă în permanență poziția – atât cea relativă unul față de celălalt, cât și cea, să zicem, absolută, în raport cu „moment-locul” originar, al Big-Bang-ului.

La limită, orientarea este riguros imposibilă. La această scară, *kosmos*-ul – chintesență, imagine a ordinii – este și el un spațiu neted, al vagabondajului și al dez-orientării, de vreme ce nu există un „Orient” absolut. Și, cu toate acestea, chiar acolo unde nu este posibilă decât orientarea moleculară, în spațiul neted (deșert, spațiu al gheții veșnice, pădure), caravanele umblă, iar ștergerea și rescrierea micro-reperelor nu înseamnă trimiterea în derivă veșnică a celor ce s-au folosit de ele pentru a face doar pasul următor, în deplină certitudine. Acei „piles in the swamp” kuhnieni servesc pentru o clipă, apoi dispar. Kuhn vorbea despre o scară mai mare a lucrurilor, aceea epistemologică; dar metafora micro-orientării rămâne validă și în sensul său propriu, al parcurgerii spațiului.

MIAZĂZI ȘI MIAZĂNOAPTE. PĂMÂNT ȘI LEMN

Mai întâi, câteva cuvinte despre casă. Avem la dispoziție un mic fragment heideggerian, care ne servește și aici. Arhitecții îl iubesc încă pe Heidegger pentru că acesta pare a le fi oferit argumente dintre cele mai înalte pentru lucrarea lor; de fapt, filosofia artei și a spațiului heideggeriene transcend, folosindu-l, limbajul propriu edificării. Locuirea nu este, bunăoară, (doar) locuire în sensul comun, ci atribuire, sau înființare de locuri, prin efectul instituirii de limite tari, esențiale (*peras*). Templul, casa, statuia zeului, construirea însăși, sunt figuri filosofice, tipuri (types) nu exemple concrete (tokens) de felul celor pe care le celebrăm la istoria arhitecturii.

La fel și aici, în aparent modestul exemplu al casei țărănești. Ce face casa din Pădurea Neagră, orientată spre sud cum se află, privind spre vale? Pentru că, să ne reamintim, opera lucrează, îi face utilizatorului său ceva: locuirea este un proces activ, biunivoc, iar nu o simplă „luare de loc”. Casa ține piept vânturilor, închizându-se către miazănoapte prin zid opac și bine ferit; dar se

și deschide și către lumină. Dacă lemnul este un material de construcție cu predilecție nordic, iar pământul – unul cu deosebire sudic, vom putea oare specula asupra faptului că primul este dispus astfel încât să întâmpine lumina de sud, iar cel de-al doilea, să înfrunte miazănoaptea? Probabil că nu la această scară a lucrurilor, cel puțin.

Dar mai există una, cu mult mai amplă și mai general-culturală, la scara istoriei europene iudeo-creștine. Alan Colquhoun a ridicat întrebarea dacă nu cumva modernismul postbelic recuperează – deliberat sau inconștient – o serie de structuri și modele exemplare (arhetipuri) arhaice. După Collin Rowe, știm că moderniștii nu erau în întregime străini de modele compoziționale folosite de arhitecții dinaintea lor, în ciuda manifestelor antitraditionaliste. Comparația sa dintre Palladio și Le Corbusier a fost relevantă în acest sens. Goetheanum-ul lui Steiner și spațiile sacre ale lui Aalto pun sub semnul întrebării falia dintre modernitate și tradiție. Dar un strat încă mai adânc trebuie interogată ca situându-se printre posibilele surse ale arhitecturii moderne: cel al *arché*-tectonicii (concept formulat prin analogie cu *arché*-scriitura lui Derrida). O atare ontologie a modernismului a fost pe rând „descoperită”, negată cu vehemență sau îngăduită în subtext de cercetători. Cu siguranță însă întrebarea merită pusă.

O paralelă cu arhitectura anilor treizeci merită invocată aici, întrucât poate inspira analogii fertile. În *Celălalt Modernism* (1995) am analizat auto-celebratele origini ale arhitecturilor regimurilor totalitare interbelice. În joc era atunci identitatea – de rasă, de ideologie, națională. Identitatea în arhitecturile oficiale germană și italiană erau condiționate de naționalism *ca* ideologie. În același timp, realismul socialist se vedea unic prin natura „progresist” a ideologiei sale. Abia începând cu războiul, naționalismul este și el invocat de propagandă. A se întoarce la acele presupuse origini naționale, rasiale, sau ideologice era încă o dată (după revoluția franceză) o mișcare culturală în care arhitectura avea de jucat un rol esențial. Ea va fi devenit astfel „mai pură”.

În nazism, existau origini „ariene”, arhaic-estice, ale arhitecturii, celebrate pe rând de Rosenberg și Speer, recte stilul doric și (implicit) structura trilitică. Dacă trebuiau celebrați dorienii ca strămoși ai arienilor germani, de bună

Reseamă că arhitectura germană trebuia să elogieze în sine și doricul din care se revendica „ca o expresie a conștiinței lor de clasă. În *Revolution in der bildenden Kunst*, Rosenberg elogiază stilul arian – doricul, în vreme ce disprețuiește arcul, ca fiind expresia efeminată a popoarelor sudice, etrusce (neariene). Sistemul trilitic era așadar „viril” și „bun”, iar arcul „slab”, „rău”¹. Invers, pentru *stille littorio* (și, pentru motive similare, pentru „stilul Carol II”), a reînvia arhitectura edificiilor romane – în forme epurate, contemporane – era a pune din nou la lucru valorile (reale sau atribuite) acelei civilizații imperiale.

Se știe că arhitectura vernaculară mediteraneeană și chiar arhitectura clasică grecească sunt surse privilegiate pentru cubism. Cu alte cuvinte, sudul arhaic este invocat drept sursă privilegiată. Acoperișuri în terasă, absența decorațiilor pe pereții plani și albi, forme rectangulare – toate contribuie la celebrarea acestei origini sudice. Primitivul lui Le Corbusier și-a „proiectat situl” (concept promovat de Vittorio Gregotti în cartea sa din 1966 *Il territorio dell'architettura*, celebrat apoi de Kenneth Frampton privitor la practica lui Mario Botta) mai înainte de a-și construi ca un geometru – ordonat, cartezian – zidurile locuinței.

Trebuie de asemenea să rememorăm cele două modele generative ale arhitecturii mediteraneene: *tholos*-ul circular și *megaron*-ul de plan patrulater. Primul trimite și la cort, la modul în care populațiile migratoare, de vânători, își reprezintă spațiul și decorează suprafețele. Celălalt este spațiul decupat cartezian, după planuri patrulatere. Terenul agricol se împarte astfel, de către populațiile sedentare, agricole. Pe de altă parte, Josef Strzygowski a susținut odinioară în cartea sa *Der Norden in der bildenden Kunst Westeuropas* o idee pozitivistă, semper-iană; aceea că lemnul a fost materialul original de construcție al strămoșilor săi germani/indo-europeni, care erau separați de China prin intermediul „unei centuri de cărămizi și respectiv de constructori” (citată de Rykwelt) est-mediteraneeni.

¹ „The trilitic system, eventually carried by German tribes towards South, did not flourish there with the same strength, because it met the resistance of a non-Arian structure”, i.e. arcul unei societăți matriarhale – cea etruscă.

În vreme ce pare evident că modernismul italian și francez privilegia, mai degrabă, origini carteziene, arhitectura trogloditilor seamănă izbitor cu arhitectura „cosmică”, proiectivă, a epocii de care ne ocupăm. În fond, credea Semper, formele arhaice nu sunt afectate de civilizație: „chiar și astăzi, fiii Europei supra-civilizate, când se avântă în pădurile primordiale ale Americii, își construiesc cabane din bușteni”. Străzile pietonale de la etajul întâi al orașelor brutaliste (construite ulterior la Barbican Centre sau în Cincinnati, Ohio), pilaștrii metaboliști, megastructurile lui Friedman plutind deasupra orașelor existente, Walking City a grupului Archigram și feluritele case pe piloți pot fi interpretate ca tot atâtea eforturi „nordice” de a invoca trogloditi drept o origine alternativă a arhitecturii moderne (Colquhoun).

Argumentul poate fi ulterior dezvoltat. Tradiția zidurilor compacte (sudice, mediteraneene) irigă romanicul, Renașterea și, ulterior, arhitectura modernă a unor Le Corbusier sau Paul Rudolph, neoraționalismul italian și postmodernismul ca și – dematerializată – pereții-cortină ai zgârie-norilor. Tradiția „structurală”, nordică, a trogloditilor, poate fi trasată înapoi în gotic, în constructivismul rus, în megastructuri și în High-tech. Este o arhitectură arborescentă: o laudă a structurii. Am putea invoca, pentru economia textului de față, o plauzibilă pendulare europeană, la scara secolelor, firește, de la sudic/sedentar la nordic/migrant, de la materialele de sediment (pământ, cărămidă) la cele de articulare (lemn, fier, oțel), cu două – piatra și sticla – folosite copios în ambele ipostaze.

ORIENTAREA

Să luăm însă exemplul, discutat pe larg altundeva, al trecerii de la casă la biserică în nenumăratele ipostaze ale acestei metamorfoze, care nu presupune decât o schimbare de grad, nu una de rang; ele ne sunt oferite generos și de arhitectura vernaculară din România. Casa cu trei spații interioare depinde de un sens al parcurgerii și de prezența accesului pe latura de sud. Fără modificarea configurației spațiale propriu-zise a casei, doar printr-o simplă operațiune de orientare (aici în sensul etimologic, de îndreptare spre est) a sensului de parcurgere a respectivelor spații interioare, am obținut o biserică.